სტალინის სახელ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, XXXIV, 1948
ТРУДЫ ТБИЛИССК. ГОСУДАРСТВ. УНИВЕРСИТЕТА им. СТАЛИНА, XXXIV, 1948

ა. კეკელიძე

ქართველი ქალები შაჰ-აბაზ პირველის კარზე[1]

დიდი უბედურება დაატყდა თავს ქართლ-კახეთს შაჰ-აბაზ პირველის დროს. ამ სისხლისმსმელმა ჯალათმა ბევრი ქართველი იმსხვერპლა სხვადასხვა დროს ომში, კახეთის თითქმის მთელი გლეხობა გარეკა სპარსეთში და იქ უდაბურ ადგილებში დაასახლა; ფეოდალური არისტოკრატიის მრავალი წარმომადგენელი ჯარსა და ადმინისტრაციაში მოხელეებად და მოსამსახურეებად გაიხადა. მისი ვერაგობისა და სისასტიკის მსხვერპლნი გახდნენ არა მარტო მამაკაცები, არამედ ქალებიც. როდესაც ამას ვამბობ. მხედველობაში არ მყავს არც დედა თეიმურაზისა, ქეთევან დედოფალი, რომელმაც 1624 წელს ენით გამოუთქმელ ტანჯვაში დაასრულა თავისი სიცოცხლე სპარსეთში, არც ხურაბ ერისთვის ცოლი, რომელიც, მისი ქმრისა და გიორგი საакაძის მიერ წამოწყებულ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას შეეწირა იქვე მსხვერპლად, არც ქეთევანის საყვარელი მოახლე თინათინ წიბა, რომელიც, ქეთევანის მოწამებრივი სიკვდილის შემდეგ, სპარსეთში ცოლად შეურთავს ცნობილ ევროპელ მოგზაურს პეტრე დელა ვალეს და მხოლოდ ამ გზით განთავისუფლებულა ტყვეობიდან. მე მხედველობაში მყავს ის ქალები მეფე-დიდებულთა ოჯახებიდან, რომელნიც იგზავნებოდნენ შაჰის კარზე, როგორც მეუღლენი და თანამეცხედრენი მრისხანე ტირანისა, ან იძულებით, ან ნებაყოფლობით, უკანასკნელ შემთხვევაში იმ ანგარიშით, რომ დასიძების გზით აეცილებინათ და ასე თუ ისე შეერბილებინათ გულისწყრომა და რისხვა ამ ჯალათისა. საბოლოოდ ამ ქალებსაც სამშობლოსათვის განწირულთა როლში ვხედავთ. რამდენი მწარე ცრემლი დაუღვრიათ მათ, სამშობლოსა და მშობლიურ მხარეს გაშორებულთ! რამდენი დამცირება, შეურაცხყოფა და გულისტკივილი განუცდიათ მათ უცხო ქვეყანაში! ეს ქალები ღირსნი არიან იმისა, რომ მათი სახელიც მოხსენებულ იქნეს იმ პირთა შორის, რომელნიც სამშობლოს სამსხვერპლოზე იწვოდნენ ქვეყნის ავბედობის დროს.

პირველწყაროების მიხედვით[2], რომელნიც ხშირად ბუნდოვანსა და ერთიმეორის საწინააღმდეგო ცნობებს შეიცავენ, შაჰ-აბაზ პირველს ცოლად ჰყოლია რამდენიმე ქართველი ქალი; მათი ვინაობა და თავვადასავალი ჯერ

---

[1] წაკითხულია მოხსენებად სტალინის სახელობის თბ. სახ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე 1948 წლის ივნისში.

[2] სიი მათი მოცემულია ამ ნარკვევის ბოლოში.

კიდევ გაურკვეველი და საძიებელია. ამ ხაზით კვლევა-ძიება კი საჭირო და აუცილებელია როგორც წმიდა ისტორიული, ისე ლიტერატურული თვალსაზრისით: ამ ქალებს იხსენიებენ არა მარტო საისტორიო, არამედ ლიტერატურული ძეგლებიც: საისტორიო პოემები და აგიოგრაფიული შრომები.

ფარსადან გორგიჯანიძე გადმოგვცემს: «შაჰ-აბას ყაენს ცოლად ჰყვანდა და ნამეტნავად უყვარდა ანდუყაფარ ამილახორის დაჲ თამარი» (გვ. 27). ანდუყაფარ ამილახორი იყო გამაჰმადიანებული ფეოდალი, ერთგული და მოყმე სპარსელებისა. მას ცოლად ჰყავდა შვილი ყორჩიბაშისა, შვილისშვილი შაჰ-აბაზისა, ცოლისდაჲ სვიმეონ მეფისა. ერთ დროს ის ოჯახობით, გიორგი საა-კაძის ბრძანებით, დატყვევებული იყო არშის ციხეში. სხვა წყარო ამ ცნობისა დღესდღეობით არ ჩანს. არ ჩანს სხვა წყარო იმავე გორგიჯანიძის არც მეორე ცნობისა: 1592 წელს ხონთქარს ამბავი მოუვიდა, რომ შაჰ-აბაზმა «ჩეფის სვიმონის ქალი შეირთო, ფახრიჰ-ჯან ბეგუმი, ცოლადო» (გვ. 16).

შაჰ-აბაზს ცოლად ჰყოლია აგრეთვე და კახეთის მეფის თეიმურაზ პირველისა. უკანასკნელი ერთს თავის ნაწარმოებში წუთისოფელს უჩივის: «დამიკარგე ძე, ასული, ძმა, არ ვიცი და სად აგე» (თეიმურაზ I, გამ. ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს ა, გვ. 110, სტრ. 85). ის თითქოს თვით თეიმურაზს გაუგზავნია, დედასა და შვილთან ერთად, შაჰისათვის. 1618 წელს თეიმურაზი სწერს მოსკოვის მეფეს მიხეილ თეოდორეს ძეს: «შაჰ-აბაზმა მთხოვა ცოლად ჩემი და, დავით მეფის ასული, და დამპირდა—მოვინათლებიო» (М. П о л и е в к т о в, стр. 44). ვახუშტი ამბობს: «და აწ მისრულმან შესძღვნა შაბაზს დაჲ თჳსი» (გვ. 174—175). ეს მოხდარა მაშინ, როდესაც თეიმურაზი ეახლა შაჰს პირველი ცოლის გარდაცვალების შემდეგ, 1611 წელს. თეიმურაზის ამ დას, რომელიც 1604 წელს 12 წლის ყოფილა (С. Б е л о к у р о в, стр. 492), სახელად ჰრქმევია ელენე. აღნიშნულ წელს რუსი ელჩები ეუბნებიან ქართლის მეფეს გიორგის: «აი ახლაც (и ныне) ყიზილბაშის შაჰმა წაჰგვარა ალექსანდრე მეფეს (კახეთისას) შვილისშვილი, დავით მეფის ასული.... გააუპატიურა ის და შემდეგ უკანვე დააბრუნაო» (С. Б е л о к у р о в, стр. 500). კახთა მეფის დავითის ასული არის, ეკვი არაა, თეიმურაზის და; ეკვი არაა აგრეთვე, რომ რუსი ელჩები სწორედ ამ დას გულისხმობენ, ელენეს, რადგანაც მეორე და თეიმურაზს თითქოს არ ჰყოლია. ალბათ ეს ბედშავი ქალი ჯერ 1604 წელს იყო გაგზავნილი შაჰთან, რომელმაც 1611 წელს მეორედ მოითხოვა ის.

არაა მართალი ან. ფურცელაძე, რომელიც ირწმუნება, რომ ეს ქალი შემდეგ შაჰმა მისცა ცოლად ლორისტანის ვალსო (გვ. 165). ლორისტანის ვალს მისცეს არა და თეიმურაზისა ელენე, არამედ ასული მისი თინათინი, რომელიც ცოლად ჰყავდა შაჰ-სეფი ყეენს (ფარსადან გორგიჯანიძე, გვ. 36). ამის შესახებ ანტონ კათოლიკოზი ამბობს: «ესე ჭეშმარიტად ვუწყი, ვითარმედ წარიყვანა ქალი იგი[1] შაჰმა და ჰყვა ცოლად და შემდეგ მისცა ვალსა ლორისტანისასა, რომელიც, მგონიეს, ვითარმედ ახსოვდა იგი მცირედრე

[1] მართალია, ანტონი ამ შემთხვევაში გულისხმობს არა ელენეს, არამედ თეიმურაზის ასულს თინათინს, მაგრამ, როგორც დავინახავთ, ეს სწორი არაა.

დედასა ჩემსა სიქვრივესა შინა მისსა მოხუცებული ფრიად» (საქართ. სამოთხე. გვ. 592). თეიმურაზის და ელენე, ტიმოთე გაბაშვილის ცნობით (მოხილვა. გვ. 157), შემდეგში (ალბათ სადედოდან თავის დახწევის შემდეგ) იერუსალიმში შემონაზვნებულა ელისაბედის სახელით და აუშენებია იქ მონასტერი წმ. ნიკოლოზის სახელობისა[1].

უფრო მეტი ცნობა მოგვეპოვება ლუარსაბ მეფის დის შესახებ, რომლის თავგადასავალს ჩვენი წყაროები ასე თუ იმ სახით უკავშირებენ ქართველთა ტრაგედიას მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში. ამ ქალის შესახებ ჩვენს წყაროებში დიდი უთანხმოებაა.

ჯერ ვიკითხოთ, რამდენი და ჰყავდა ლუარსაბს? ამ საკითხზე წყაროები სხვადასხვა პასუხს იძლევიან.

ფარსადან გორგიჯანიძე გვაუწყებს, რომ გიორგი მეფეს «ორი ქალი ჰყვანდა», ერთს ერქვა ლელა, მეორეს ხვარეშანიო (გვ. 20). ამ ცნობას მხარს უჭერს მოკლე რედაქცია ლუარსაბის მარტვილობისა, სადაც ვკითხულობთ: გიორგი მეფესა და მის ცოლს თამარს «დაშთეს ყრმანი ორნი და ასულნი ორნი» (ხელნ. A 130, გვ. 287, 176 გვ.151, ა 3269, გვ. 235)[2]. ასეთივე ცნობა მოეპოვება ბერი ეგნატაშვილსაც: «და დარჩა ორი ასული, სატრფიალო და შვენიერი, ერთსა ერქუა ხორაშან და მეორესა თინათინ» (გვ. 113). ბესარიონ კათოლიკოზიც ლუარსაბის მარტვილობაში ამბობს: «ესე მარტოჲ (ლუარსაბი) ესკათ ორთა ასულთა თანა», რომელთაგან «პირველსა ეწოდა ელენე და უმრწემესსა ხუარანშა» (გვ. 408). ვახუშტიც ორს მხოლოდ ასულს გულისხმობს, რომელთაგან ერთს ეწოდება თინათინ, მეორეს ხვარეშან (გვ. 53, 57, 174 175). ასევე ორს დას, ელენესა და ხვარეშანს, გულისხმობს ანტონ კათოლიკოზიც (საქართ. სამოთხე, გვ. 590). იოანე ბატონიშვილიც თავის «ისტორიაში» ორი დის შესახებ ლაპარაკობს, ერთს ჰრქმევია ელენე, მეორეს ხვარეშან.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ყველა არსებული და დღესდღეობით ცნობილი წყარო მხოლოდ ორი დის შესახებ ლაპარაკობს. ამიტომ გაუგებარია, საიდან შეიტყვეს მ. საბინინმა (საქართ. სამოთხე, გვ. 581, შენ. 2) და ანტონ ფურცელაძემ (გვ. 264, შენ. 1), რომ ლუარსაბს სამი და ჰყავდა: ელენე. ხორეშან და თინათინ?

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ლუარსაბის ორს დას წყაროებში ეწოდება: ლელა-ხვარეშან (გორგიჯანიძე), ელენე-ხვარეშან (ლუარსაბის მარტვილობა ა 3269, ბესარიონ და ანტონ კათოლიკოზები, იოანე ბატონიშვილი), თინათინ-ხვარეშან (ეგნატაშვილი, ვახუშტი). ამ ცხრილში ხვარეშანი საერთოა, ლელა და ელენე სამართლიანად ერთსა და იმავე პირადაა მიღებული (ან. ფურცელაძე, გვ. 61, 104, 183 შენ. 1, 264), დარჩა, მაშასადამე, თინათინ, რომელიც მესამე დად არის მიღებული. ეს თინათინ, ა. ფურცელაძის სიტყვით, თითქოს, ძმასთან ერთად, რომელსაც დავითი ერქვა, გიორგი მეფის

[1] А. Цагарели, Памятники грузинской старины в св. Земле и на Синае, стр. 120.

[2] ამ რედაქციას გამოცემაში, რომელიც მ. საბინინს ეკუთვნის, «ორნი»-ს ნაცვლად ფრჩხილებში რედაქტორის მიერ ჩასმულია «სამნი» (საქართ. სამოთხე, გვ. 581).

ძიერ გაგზავნილი იყო ოსმალეთში დატყვევებულის სიმონ მეფის გამოსახსნელად, იქვე დარჩა და გარდაიცვალა (გვ. 103 შენ. 1,264 შენ. 1, 406). მაგრამ ასეთი რამ არც ერთმა წყარომ არ იცის. კერძოდ არ იცის ფარსადან გორგიჯანიძემ, რომელიც საგანგებოდ აღნიშნავს დავითის სტამბოლს წარგზავნას (გვ. 20), არც პარიზის ქრონიკის ავტორმა. ვფიქრობთ, ან. ფურცელაძემ ასეთი დასკვნა გააკეთა გიორგი მეფის სიტყვების საფუძველზე რუსი ელჩების მიმართ: «მამა ჩემმა თავი შეალია ოსმალთა და ყიზილბაშთა წინააღმდეგ ბრძოლას, ამჟამად ის ოსმალთა ტყვეობაში იმყოფება და მასთან ერთად ჩემი შ ვ ი ლ ე ბ ი ო» (С. Белокуров, стр. 498). მაგრამ ამ სიტყვების სიზუსტე საეჭვოა, ყოველ შემთხვევაში 1605 წელს, როდესაც ადგილი აქვს ამ საუბარს, სვიმონ მეფე უკვე მკვდარია.

საიდან გაჩნდა მაინც ეგნატაშვილისა და ვახუშტის თინათინი? ვახუშტის წყარო ეგნატაშვილია, ხოლო უკანასკნელს, ეჭვი არაა, ლუარსაბის დად თინათინად შეცდომით მიუღია თეიმურაზ პირველის ასული თინათინი. ამ თინათინის შესახებ ყოფილა ცნობა, რომ ის ცოლად ჰყავდა შაჰ-აბაზს; ანტონ კათოლიკოზი ქეთევანის მარტვილობაში ამბობს: «არა ვუწყი მართალი, თუ რომლითა მიზეზითა ანუ ოდეს წაართუა თეიმურაზს შაჰ-აბაზმან ასულიცა თინათინ» (საქართ. სამოთხე, გვ. 592). ეს ცნობა მცდარია, თეიმურაზის ქალი თინათინი ცოლად ჰყავდა არა შაჰ-აბაზს, არამედ შაჰ-სეფი ყეენს, რომელსაც ის თეიმურაზმა გაუგზავნა 1639 წელს, ეს დაწოწმებულია კატეგორიულად ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ (გვ. 36, ვახუშტი, გვ. 185). შაჰ-სეფის შემდეგ ის მიუცია, როგორც ანტონ კათოლიკოზი ამბობს (საქართ. სამოთხე, გვ. 592), ლორისტანის ვალისათვის[1].

ამრიგად, საკითხი თინათინის შესახებ იხსნება და გვრჩება ორი და ლუარსაბისა: ხვარეშანი და ლელა-ელენე. მეორე დის ნამდვილი, ქრისტიანული სახელი არის, როგორც ეს რუსი ელჩების მიერაც დამოწმებულია, ელენე, მერე მისთვის შეურქმევიათ ლელა, რომელიც ბგერულად ძლიერ ახლოა ელენესთან.

რომელი იყო მათ შორის უფროსი? გორგიჯანიძის მოწმობით, უფროსი იყო ლელა (გვ. 20); ამასვე გადმოგვცემს ლუარსაბის მარტვილობის როგორც სრული (ბესარიონ კათოლიკოზის), ისე მოკლე (S 3269) რედაქცია, საწინააღმდეგოდ სხვა წყაროები: ლუარსაბის მარტვილობის საბინინისეული რედაქცია (საქართ. სამოთხე, გვ. 581), ვახუშტი (გვ. 175) და ანტონ კათოლიკოზი (საქართ. სამოთხე, გვ. 590) უფროსად სთვლიან ხვარეშანს.

საფიქრებელია, რომ ლელა ან ელენე მართლაც უფროსი იყო; საქმე ასაა, რომ 1605 წელს. მოსკოვის ელჩებთან მოლაპარაკების დროს, ბორის გოდუნოვის სარძლოდ სწორედ ელენე იყო გამოთხოვილი, ალბათ იმ მოსაზრებით, რომ ის ასაკით უფროსი იყო. მართლაც, რუსი ელჩები კითხულო-

---

[1] ეს თინათინი, ანტონ კათოლიკოზის ცნობით (საქ. სამოთხე, გვ. 590), თეიმურაზს ჰყოლია პირველი ცოლისაგან; თუ ეს ასეა, ის დაბადებული იქნება არა უგვიანეს 1610 წლისა. რუსი ელჩის ცნობით, ეს ქალი თითქოს შაჰ-აბაზ მეორეს დაუნიშნავს (Посольство князя Мышецкого, 176).

ჰენ: «სურს თუ არა გიორგი მეფეს გაუგზავნოს უფროსი ქალი (большую царевну) რძლად მოსკოვის მეფესო?» (С. Белокуров, стр. 470).

აი ეს ელენეა ის ლელა ბატონიშვილი, რომელიც «არჩილიანში» მოხსენებული. როგორც რუსთა ელჩების მოხსენებიდან ჩანს, 1604 წელს ის ათის წლისა ყოფილა (С. Белокуров: стр. 495, 498); ის ცოლად უნდა შეერთო ბორის გოდუნოვის შვილს თეოდორეს. მართალია, დამოყვრება ქართველებისა რუსებთან ამ გზით არ მოხერხდა სხვადასხვა მიზეზის გამო, მაგრამ ასეთი სურვილი მაჩვენებელი იყო ქართველთა პოლიტიკური მიდრეკილებისა რუსეთისადმი, რაც ასე აშინებდა სპარსელებს, კერძოდ შაჰ-აბაზს. ამიტომ ადვილი გასაგებია, რომ, რუსებისაგან დაშორებისა და სპარსეთთან დაახლოვებისა და დაკავშირების ნიშნად, რუსთა სარძლოდ სახელდებული ელენე შაჰ-აბაზმა თვითონ შეირთო ცოლად და «ფათმან სულთან ბეგუმ დაარქვა» (თამ. გორგიჯანიძე, გვ. 20, პარიზის ქრონიკა, გვ. 27).

არსებობს ცნობა, თითქოს ეს ქალი შემდეგში შაჰ-აბაზს მოეშორებიოს ...ლან და მიეცეს ცოლად კახეთის გამგის ფეიქარ-ხანისათვის. 1623 წელს, ...ჯანყების სამზადისში, ის თითქოს გიორგი სააკაძემ აღუთქვა ცოლად ზურაბ ერისთავს სპარსეთში განწირული მისი მეუღლის სანაცვლოდ. მართლაც, არჩილ მეფის «თეიმურაზიანით», გიორგი სააკაძე ეუბნება ზურაბს: «ცოლს ...ეთესსა გიშოვნი, ბატონიშვილსა ლელასა» (594). ბერი ეგნატაშვილი გადმოგვცემს: «გამარჯვებულნი ქართველნი წარვიდნენ ფეიქარ-ხანზედ, რომელი ...და კახეთს. რამეთუ ამას ფეიქარ-ხანს ჰყვანდა ცოლად ბატონიშვილი ლელა. და უნდოდათ დასხმოდნენ თავსა ფეიქარ-ხანს და ისე მოეკლათ და ბატონიშვილი ლელა განეერთმიათ და ზურაბ ერისთვისათვის მიეცათ. და რა წარვიდნენ, მაშინ იგრძნა ფეიქარ-ხან და წარვიდა გაქცეული. გამოუდგნენ და ...ეს ბარდამდი და ვეღარა მოეწივნენ» (გვ. 153 - 154).

ვახუშტის სიტყვით, ფეიქარ-ხანის ცოლი იყო არა ლუარსაბის და (შაჰ-აბაზის ნაცოლარი), არამედ და ბაგრატ მეფისა (1615—1619 წ.), ასული დაუთ-ხანისა, სვიმონ დიდის ძმისა, რომელსაც აგრეთვე ლელა ერქვა (გვ. 62—63). ვის მხარეზეა სიმართლე? მართალია, არც არჩილი, არც ეგნატაშვილი არ ამბობენ, რომ ლელა ბატონიშვილი არის ლუარსაბის და, მაგრამ სიმართლე მაინც მათს ცნობაში უნდა გვქონდეს. საქმე ისაა, რომ არჩილი «თეიმურაზიანის» სხვა ადგილას ადასტურებს, რომ ლელა ლუარსაბის და არის. ...ასათაურებული ფეიქარ-ხანის დადევნების ეპიზოდს ასეთი სათაური აქვს: «ბატონიშვილი ლელა უნდოდათ ეშოვნათ, მეფის ლუარსაბის და, ზურაბისთვის შეერთოთ, ვეღარ მიუსწრეს» (არჩილიანი, ტ. II, გვ. 70). უფრო კატეგორიულად ამას იოსებ თბილელი ამბობს «დიდმოურავიანში»:

> მან ცოლი დასთმო, ჩაიგდო სირცხვილად სრულად არათა:
> ვჰკადრე: უკეთეს შეირთავ შენთვის მწვე გასახარათა;
> ლუარსაბ მეფის დის შერთვა შენთვის არს ეს საკმარათა (183).

ამასვე ადასტურებს ე. წ. პარიზის ქრონიკაც (გვ. 143). რასაკვირველია, არჩილისა და თბილელის ჩოწმობა ამ შემთხვევაში უფრო მისაღებია, ვიდრე ვახუშტისა.

პარიზის ქრონიკის ცნობით, ეს ამბავი—ლელას თავიდან მოშორება და ფეიქარ-ხანზე გათხოვება,—მომხდარა ლუარსაბის სიკვდილის (1622 წ.) შემდეგ უმალვე: «ლუარსაბ გულაბის ციხეში შვილდის საბლით დაახრჩვეს და ლუარსაბ მეფის და ფათმა სულთან ბეგუმ ყაენის სახლით გამოიყვანეს და ფეიქარ-ხანს მისცეს» (გვ. 43). მართლაც, თეიმურაზის ელჩი, მთავარეპისკოპოსი თეოდოსი, რომლისაგან 1624 წელს მოსკოვში გებულობენ, რომ ელენე ცოლად ჰყავს ფეიქარ-ხანს, საქართველოდან წამოსულა 1623 წლის მარტში (М. Полиевктов, стр. 62, 67), მაშასადამე მისი, ლელას, ფეიქარ-ხანზე გათხოვება 1622 წელს მომხდარა, ასე რომ 1623 წელს შეეძლოთ ზურაბისათვის აღეთქვათ მისი თავი.

თუ რატომ ან როგორ გაუშვა ეს ქალი შაჰ-აბაზმა, ამაზე 1624 წლის 24 მარტს რუსი კლარი ონიკე, რომელიც თეოდოსი მთავარეპისკოპოსს კარგად იცნობდა, იძლევა შემდეგს ცნობას: **«А владеет-де ныне всею грузинскою землею шах. А посажен у него [в грузинской] земле начальной человек Бей-Кар хан** (=ფეიქარ-ხანი)... **дал за него шах карталинова царя Юрьеву** (=გიორგი) **дочь Олену** (=ელენე-ლელა). **А первее был шах женился на ней сам. А выдал-де ее за то, блюдясь от нее порчи»..** (М. Полиевктов, стр. 67). მას შემდეგ, რაც შაჰმა სიცოცხლეს გამოასალმა ლუარსაბ მეფე, რომელსაც, წყაროების ცნობით, მისი და ლელა, ცოლი შაჰისა, რომლენადაც მოსახერხებელი იყო, ეხმარებოდა, შაჰი უკვე მას ველარ ენდობოდა; მას ჩავარდნია გულში შიში—არ გამაფუჭოს ლელამო, და მიუცია ის ფეიქარ-ხანისთვის. მეორე და ლუარსაბისა, ხვარეშანი, რომელსაც რუსები ეძახიან **Христина-Кристена, Хотошеп** (М. Полиевктов, стр. 231, 299, 416), ცოლად შეირთო თეიმურაზ პირველმა. არსებობს ცნობა, თითქოს თავდაპირველად ის დანიშნული ჰყავდა არაგვის ფეოდალს ზურაბ ერისთავს, ნუგზარის შვილს. ფარსადან გორგიჯანიძისა (გვ. 20) და პარიზის ქრონიკის (გვ. 27) სიტყვით, «ქალი (ხორეშანი) არაგვის ერისთვის შვილისთვის ნაქადები იყო». ფარსადან გორგიჯანიძე გადმოგვცემს, რომ ნუგზარ ერისთავს, რომელთანაც თავი შეაფარა ლუარსაბისაგან სასიკვდილოდ განწირულმა გიორგი სააკაძემ, ლუარსაბის მოთხოვნაზე — მომეცი გიორგის თავიო, თავისა და სააკაძის სახელით შეუთვლია: «თქვენ მტრის ქნილობით ერთს ნაბოძები ქალი წაგვართვით და მეორეს ნათხოვნი ქალი დაგვიგდევიო» (გვ. 21). წინადადება — «ერთს ნაბოძები ქალი წაგვართვით», გულისხმობს იმას, რომ, შაჰ-აბაზის მოთხოვნით ლუარსაბი იძულებული გახდა ხორეშანი «წაერთმია» ზურაბ ერისთვისათვის და თეიმურაზისათვის მიეთხოვებინა. ხოლო სიტყვები — «მეორეს ნათხოვნი ქალი დაგვიგდევითო», მიუთითებენ ლუარსაბის მიერ თავისი ცოლის, გიორგი სააკაძის დის, გაშვებას, რაც «მიგდებას» უდრიდა[1].

[1] საყურადღებოა, რომ ზურაბ ერისთავმა შემდეგში (ვახუშტით 1623 წელს) ცოლად შეირთო თეიმურაზის ქალი ნესტან-დარეჯანი, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, იყო ნაშობი პირველი ცოლისაგან. მართლაც, ის რომ მეორე ცოლის, ხვარეშანისაგან, ყოფილიყო ნაშობი, 1623 წელს იქნებოდა ათი წლის მხოლოდ. ამ ასაკში კი ქალის გათხოვება დაუშვებელი იყო.

ამასთან ერთად არსებობს ცნობა, თითქოს ამ ხვარეშანის შერთვა გახარებული ჰქონდა თვით შაჰ-აბაზს. ჯერ კიდევ არჩილ მეფე ათქმევინებს «თეიმურაზიანში» შაჰ-აბაზს:

ჩემი არის თეიმურაზ ძველითგანვე სისხლის მსმელი,
პაპა მისმა ქალი მამცა, რად წამართვა, რად მყო მელი? (491).

თეიმურაზის პაპას, ალექსანდრე მეფეს, რამდენადაც ვიცით, შაჰ-აბაზისათვის საკუთარი ქალი არ მიუცია, რომ თეიმურაზს ის მისთვის წაერთმია. იქნება ალექსანდრემ შაჰს მიჰგვარა, ჯერ კიდევ თეიმურაზის გამეფებამდე, მისი და ელენე, რომელიც მერე თეიმურაზმა უკან დაიბრუნა? მაგრამ ელენე, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, თეიმურაზს კი არ დაუბრუნებია, არამედ თვით შაჰს გამოუგზავნია უკან. თან, როგორც ნაჩვენები იქნება, «წართმეულ ლუარსაბის» და არის ნაგულისხმევი და არა თეიმურაზისა. შესაძლოა დაეჯერებათ შემდეგი: ალექსანდრე იყო ბიძა (დედით) ხვარეშანისა; იქნება იმან დადებითი როლი ითამაშა თავისი დისშვილის შაჰისადმი მითხოვების საქმეში, რომელიც მერე, თეიმურაზთან დამოყვრების გამო, არ განხორციელდა.

როგორც უნდა იყოს, ასეთი ცნობა მართლა არსებულა. ბესარიონ კათოლიკოზი ლუარსაბის მარტვილობაში გადმოგვცემს შემდეგს: ლუარსაბმა მისცა შაჰ-აბაზს ცოლად თავისი და ელენე, «ხოლო მან (შაჰ-აბაზმა) შემდგომად მცირედისა მეორისაცა დისა ბისისა ჭელ-ყო ბოთხოვნად, რომელსა ეწოდა ხუარანშა, იგიცა ცოლად, რომელი ესე სასმენელადცა უცხო იყო ქრისტიანეთა შორის», ამიტომ ლუარსაბი «მეუსეულად ემზახა კახთა მეფესა თეიმურაზს და მიათხოვა იგი ცოლად». (გვ. 410). ალბათ ამ აქტს შაჰ-აბაზი სთვლის თეიმურაზის მხრივ საცოლის «წართმევად».

არჩილსა და ბესარიონ კათოლიკოზს მხარს უჭერს ვახუშტიც, რომელიც ამბობს: შაჰ-აბაზს უნდოდა გაეგო, მისცემს თუ არა ცოლად ლუარსაბი თეიმურაზს თავის დას, «რომელი არა წარეელინა მას უხუცესი, არამედ უნოწესი» (გვ. 175). ამავე ცნობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს აგრეთვე ორი დოკუმენტი, რომელთაგან ერთი ანტონ კათოლიკოზს ეკუთვნის, მეორე ეიანე ბატონიშვილს. ანტონი ქეთევან დედოფლის მარტვილობაში, ხოლო ეიანე «ქართლის ისტორიაში» გადმოგვცემენ:

ანტონი:

«ესმა ურულმან შაჰ-აბაზ ალვანად ქალაქსა, ზედწოდებულსა განძად. ჰკითხა გიორგი საკაძესა, ვითარ-ეგ: თქუენ შორის კაცსა ცოლ-წაგურილსა რაჲმე თანაკაძს? იტყვს არაქელ ეიხვე, სომეხი ისტორიკოსი, ვითარმედ მიუგო გიორგი საკაძესძემან შაჰ-აბაზს: ეგევითარი კაცი წარმგურელსა ცოლისაჲ ალუობრებს მამულსა, თუ საცმე ძალუძს მორევნაჲ, ეგა წარმოტყუენავს ყოველსაგე ბისსა და მოჰკლავსცა. ხოლო ჰრქუა ესენი გიორგი ამისათჳს [რამეთუ] იცოდა, ვითარმედ თეიმურაზისათჳს ჰკითხავს იგი, ქართა მეფისა. მიუგო შაჰ-აბაზ: მე ვარო, რომელსა წარმტაცა ცოლი თეიმურაზ (საქართ. სამოთხე, გვ. 591)».

ეიანე:

ერთხელ შაჰ-აბაზმა ჰკითხა მასთან მყოფ საკაძეს: «უკეთუ ვინმე თქუენგანმან ბისა ცოს ვისმე ცოლი, ვითარ უკვე დასჯის ეგ სჯული თქუენი? საკაძემ უპასუხა: «ესენი ... რისა კაცისა სათანადო არს მოკლვა ... მოოხრება მამულთა მისთაჲ და აკლებ ... ლითა უკვე საცხოვრებელითა და იავარყოფა მათი». მაშინ შაჰ-აბაზმა ჰრქვა: «ეგეთი ... საჯე, რომელ მეფემან თეიმურაზ ვაპოვიცვალა მეულლე ჩემი, დაჲ მეფისა ლუარსაბისაჲ, ... მან წამგვარა დანიშნული ჩემგან».

მოყვანილი ცნობებიდან ისე გამოდის, თითქოს შაჰ-აბაზი და თეიმურაზი ერთსა და იმავე დროს თხოულობდნენ გიორგი მეფის ქალებს, და თეიმურაზმა და ლუარსაბმა, რომელთაც წინასწარ ჰქონდათ გადაწყვეტილი ერთმანეთის დამოყვრებოდნენ. შაჰს, რაღაც მოსაზრებით, ხვარეშანი კი არ გაუგზავნეს, არამედ უფროსი და ლელა. მაგრამ შაჰსა და თეიმურაზს ერთსა და იმავე დროს არ შეურთავთ გიორგი მეფის ქალები. ბერი ეგნატაშვილი ამბობს: «რაჟამს გამეფდა პატარა ლუარსაბ, მაშინ სთხოვა ყეენ შაჰ აბაზ და თჳსი ცოლად, და მისცა და თჳსი» (გვ. 113). მაშასადამე, შაჰ-აბაზს ლუარსაბის და შეურთავს უკანასკნელის გამეფების წელს, ესე იგი 1606 წელს, თეიმურაზმა კი ხვარეშანი შეირთო 1612 წელს. ეს ერთი.

მეორე: ლუარსაბსა და თეიმურაზს შორის ისეთი მახლობელი ნათესაობა იყო, რომ იმათ აზრად ვერ მოუვიდოდათ თავისი ნებით ერთმანეთს დამოყვრებოდნენ. წყაროების გადმოცემით, ქორწინებით დამოყვრება მათ შეუძლებლად მიაჩნდათ, საჭირო გამხდარა საეკლესიო კრების საგანგებო კომპრომისული ნებართვა (ქვეყნის ინტერესების მხედველობაში მიღებით), ისიც მას შემდეგ, რაც თეიმურაზმა სათანადო «საკანონო» გაიღო. ასეთს დამოყვრებას ისინი ვერ გაბედავდნენ იმიტომაც, რომ ორივენი ეძებდნენ კავშირს მართლმადიდებელ რუსეთთან, რომელიც დიდ ყურადღებას აქცევდა იმასაც, თუ როგორ იცავდნენ ისინი საეკლესიო წესებსა და კანონებს. რუსებს მართლაც მიუქცევიათ ამისათვის ყურადღება. 1637 წლის დოკუმენტში ვკითხულობთ: «თეიმურაზ მეფეს მახლობელი ნათესავი ჰყავს ცოლად; როდესაც საქართველოში იყო იერუსალიმის პატრიარქი თეოფანე, მან მოინდომა მათი განქორწინება, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მეფემა და დედოფალმა მას მისცეს ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს ბარძიმი და არამცირე ოქროს ფული, ნება დაგვრთო ვცხოვრათ წინანდებურად» (М. Полиевктов, стр. 416). ერთი სიტყვით, ლუარსაბის და თეიმურაზის დამოყვრება მოხდა არა მათი საკუთარი სურვილით და წინასწარი განზრახვით, არამედ, როგორც წყაროებშიც არის აღნიშნული, ძალდატანებით, თვით შაჰ-აბაზის დაჟინებითი მოთხოვნისა და ბრძანების შედეგად.

ბესარიონ კათოლიკოზი სხვანაირად აშუქებს ამ ფაქტს. მისი სიტყვით, შაჰმა მოითხოვა ლუარსაბისაგან ცოლად მეორე მისი დაც და, რომ თავიდან აეცილებინა ასეთი «ქრისტიანეთა შორის სასმენელად უცხო» ქორწინება (ერთი კაცის მიერ ორი დის ცოლად შერთვა), «მყის ემზახა კახთა მეფესა თეიმურაზს» ლუარსაბი. მაგრამ რატომ მაინცდამაინც ახლო ნათესავს «ემზახა» ის, განა არ შეიძლებოდა ვინმე სხვისთვის მიეცა ეს ქალი? მერე, თუ შაჰისთვის ორი დის წაყვანა «უცხო იყო სასმენელად ქრისტიანეთა შორის», ისეთი ნათესავების შეუღლება, როგორიც იყვნენ თეიმურაზი და ხვარეშანი, კი «იყო სმენილი ქრისტიანეთა შორის»? რასაკვირველია, არა! ვიმეორებთ, ეს შეუღლება მოხდა იძულებით, შაჰის მოთხოვნითა და ძალდატანებით. მაშასადამე, ზედმეტია და შეუძლებელი ლაპარაკი შაჰის მხრივ მისთვის საცოლოს წაგვრა-წართმევა—შეცილებაზე. მაგრამ იმ ადამიანისათვის, რომელიც, როგორც იტყიან, «შორზეა

იყო და ყოველ მიზეზს ეძებდა თეიმურაზთან და ლუარსაბთან კონფლიქტის შესაქმნელად, ახლა «შარი», რასაკვირველია, მოულოდნელი არაა.

სხვა საკითხია, თუ რატომ სცდილობდა შაჰ-აბაზი თეიმურაზისა და ლუარსაბის დამოყვრებას, მართლა «ზაკვით», როგორც ზოგიერთი წყარო უჩვენებს, თუ პოლიტიკური მოსაზრებით?

ახლა, ეს პატარა ექსკურსი რომ შევაჯამოთ, შემდეგს სურათს მივიღებთ:

1. შაჰ-აბაზს I ცოლად ჰყოლია ოთხი ქართველი ქალი: ა) ანდუყაფარ-ამილახორის დაჲ თამარი, ბ) მეფის სიმონის დაჲ ფახრიჰ-ჯან ბეგუმი, გ) თეიმურაზ პირველის დაჲ ელენე, დ) ლუარსაბ მეფის დაჲ ლელა.

2. ლუარსაბ მეფეს ჰყავდა არა სამი, არამედ ორი და: ლელა და ხვარეშანი; ამათში უფროსი იყო ლელა.

3. ლელა თავდაპირველად უნდა შეერთო რუსთა მეფის, ბორის გოდუნოვის, შვილს თეოდორეს, მერე ის გამოითხოვა შაჰ-აბაზმა, რომელმაც მას უწოდა ფათმან-სულთან-ბეგუმ.

4. 1623 წელს შაჰ-აბაზმა, გარკვეული მოსაზრებით, ის დაუთმო კახეთის მმართველს ფეიქარ-ხანს, რომლისათვის ის უნდა წაერთმია ზურაბ ერისთავს.

5. ხვარეშანი ჯერ უნდა შეერთო არაგვის ერისთავს ზურაბს, მერე, 1612 წელს, ის შეერთო თეიმურაზ პირველმა შაჰ-აბაზის დაჟინებითი მოთხოვნის შედეგად.

6. ყოველ საფუძველს მოკლებულია შაჰ-აბაზის ბრალდება, თითქოს ხვარეშნის შერთვა მას უნდოდა, მაგრამ თეიმურაზმა და ლუარსაბმა ის შეუცვალეს ან წაართვეს მას.

7. მცდარია ანტონ კათოლიკოზის ცნობა, ვითომც შაჰ-აბაზს ცოლად ჰყავდა აგრეთვე თეიმურაზის ასული თინათინი, ეს უკანასკნელი იყო ცოლი არა შაჰ-აბაზისა, არამედ შაჰ-სეფი ყაენისა.

სია პირველწყაროებისა

ლიტერატურული

1. «თეიმურაზიანი» არჩილ მეფისა (არჩილიანი, ტ. II, გამ. ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილისა).
2. «დიდმოურავიანი» იოსებ თბილელისა (გამოცემა გ. ლეონიძისა).

ისტორიული

3. ფარსადან გორგიჯანიძე, ისტორია (გამ. ს. კაკაბაძისა, ცალკე ამონაბეჭდი «საისტორიო მოამბის» II ტომიდან).
4. ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება (გამ. ი. ჯავახიშვილისა).
5. ლუარსაბ მეფის მარტვილობა: ვრცელი — ბესარიონ კათოლიკოზისა (გამ. ს. ყუბანეიშვილისა, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ნგ. 407—16), და ორი მოკლე: ა) საბინინისეული (საქართ. სამოთხე, გვ. 580—582, ხელნ. A 130. 176). ბ) ხელნაწერი S 3269.

6. ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება 1469—1800 წ., მეორე გამოც. ზ. ჭიჭინაძისა, 1913 წ.
7. ცხოვრება საქართველოსი, ე. წ. პარიზის ქრონიკა, გამ. ზ. ჭიჭინაძისა 1910 წ.
8. ა ნ ტ ო ნ კ ა თ ო ლ ი კ ო ზ ი, წამება ქეთევან დედოფლისა (საქ. სამოთხე, გვ. 583—597).
9. ი ო ა ნ ე ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ისტორია ქართლისა (კალმასობაში), ჯერ გამოუცემელი.

დიპლომატიკა

10. მოხსენებანი მოსკოვის ელჩებისა და ქართველ მეფეთა მიწერ-მოწერანი რუსეთის მეფეებთან: ა) 1578—1613 წლებისა (С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, Москва 1889 г.), და ბ) 1615—1640 წლებისა (М. Полиевктов. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, Тбилиси, 1937 г.).

მონოგრაფიული ლიტერატურიდან უნდა დასახელებულ იქნეს ა ნ. ფ უ რ ც ე ლ ა ძ ი ს „გიორგი სააკაძე და მისი დრო", მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა, თბილისი 1912 წ.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1948. IX. 15).